KÂFİRÛN

﴿١٠٩﴾ سُورَةُ الْكَافِرُونَ

« قُلْ يَآ اَيُّهَا الْكَافِرُونَ » Sûresi ve bundan hikâye i'rabiyle « الْكَافِرُونَ » Sûresi ve lisanımızda mütearef olduğu üzere « قُلْ يَآ ٠٠٠ » Sûresi denilen bu Sûre dahi Mekkîdir. Dânî bilittifak demiş. Bahirde ise: cumhur kavlinde mekkîdir. Katadeden medenî olduğu da rivayet olunmuş diyor. Katadeden hılâfı da nakl edilmiş, ancak İbni merduye, İbni zübeyrden medenî olduğunu tahric eylemiş, bu sebeble Âlûsî Dânînin bilittifak demesine mahallinde değildir diye ilişmiş ise de medenî rivayeti, garib demek olacağından sahîhi bilittifak Mekkî demek olur. İbni ebî hâtimin Zürare ibni ebî evfâdan tahric ettiği vechile bu Sûreye «Mukaşkışe» dahi denilirki uyuz ve çiçek ılleti gibi ılletlerden iyileştirmek demek olan kaşkaşeden müştakk olup şirk ve nifak derdlerinden berî kılan ma'nasına müberrie demektir. Kaşkaşe türkçemizde def' etmek, kovalamak ma'nasına kışkışlamak ile de terceme olunsa yakışmaz değildir.

Cemâlülkurrada mezkûr olduğu üzere buna ibadet Sûresi dahi denilmiş olduğu gibi ihlâs Sûresi dahi denilir. Ondan dolayı «قُلْ هُوَ اللّٰهُ» ile ikisine «ıhlâsayn» ta'bir olunur. Netekim Resulullahın sabah ve akşam namazlarının sünnetlerinde

Sh:»6216

«قُلْ يَآ اَيُّهَا الْكَافِرُونَ» ile «قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ» okuduğunu İbni Ömerden ve Hazreti Âişeden rivayet edilen hadîslerde «ıhlâsayn» denildiği de görülür.

Âyetleri - Hılâfsız altıdır.

Fasılası - ﴿نمد﴾ د ٠ م ٠ ن harfleridir.

Bu Sûre, kevserin mutezammın olduğu ıhlâs ile ibadet emrinin i'lânını âmir, ve aynî zamanda Peygambere buğz eden ebterlerin küfürlerine karşı da bir cevab mevkiında olarak onun mazmununu bir tafsîl gibidir. İmam Ahmedin ve Evsatta Taberânînin rivayet ettikleri bir hadîste: Zeyd ibni hârisenin biraderi

Cebele ibni Hârise, Resulullaha «bana uykum sırasında okuyacağım birşey öğret» dediği zaman bu Sûreyi okumasını emr buyurmuştur. Bezzar ve İbni merdûye. «Hababe» emr eylediğini de rivayet eylemişler, Beyhekî de Şuabda «Enese de uykusu sırasında okuması emr olunduğunu» rivayet eylemiştir. Ebu ya'dâ ve Taberanî şu hadîsi de merfuan rivayet etmişlerdir: «

اَلَآ اَدُلُّكُمْ عَلٰى كَلِمَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنَ الْاِشْرَاكِ بِاللّٰهِ تَعَالٰى

تَقْرَؤُنَ قُلْ يَآ اَيُّهَا الْكَافِرُونَ عِنْدَ مَنَامِكُمْ = sizi Allah tealâya şirk koşmaktan koruyacak bir kelime anlatayımmı size ? Uykunuz sırasında «

قُلْ يَآ اَيُّهَا الْكَافِرُونَ» okursunuz». Deylemî de Abdullah ibni ceraddan şöyle rivayet etmiştir: «Resulullah buyurdu, ki Münafık kuşluk namazı kılmaz, ve « قُلْ يَآ اَيُّهَا الْكَافِرُونَ » okumaz». Taberânî, Evsatta İbni Ömerden ve Sagîrde Sa'd ibni ebî vakkastan rivayet eylemiştirki: «bu Sûre Kur'anın rub'una muadildir». Bunun vechinde bir hayli söz söylenmiş ise de en besîtı şöyle anlamaktır: Kur'anın mazmunu bir bakışa göre şu suretle hulâsa olunabilir: «ıbadat, muamelât, Âhıret ahkâmı ve kısas» bu Sûre ise ıbadetin ruhu olan tevhid ve ıhlâs i'lânını âmir olduğu için rub'una muadil demek olur.

Sebebi nüzulü - Ebu Hayyan der ki bunun nüzulü esbabından olarak şöyle zikr etmişlerdir:

aleyhissalâtü

Sh:»6217

vesselâma kâfirler: «bırak bu tuttuğun da'vayı biz sana istediğin kadar mal, servet verelim, kerimelerimiziden dilediğini tezvic edelim ve seni üzerimize Melik yapalım, eğer bunu yapmazsan gel bizim ilâhlarımıza tap biz de senin ilâhına tapalım, müşterek olalım, hayır hangisinde ise ona hepimiz de nâil olmuş oluruz» demişlerdi, bir de onun en çok şânii Kureyşten olduğu ve bir sene kendilerinin ma'budlarına ıbadet etmesini ve kendilerinin de bir sene onun ma'buduna ıbadet edeceklerini söylemiş olduklarından dolayı onlardan teberrî ve o teklifin asla olacak şey olmadığını ıhbar için Allah tealâ bu Sûreyi indirdi اهـ.

İbni Hişam Siyerinde der ki, bana bâliğ olanda: Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem Kâ'beyi tavaf ediyorken Esved İbni Muttalib İbni Esed İbni Abdil'uzzâ ve Velid İbni Mugîre ve Ümeyyetübni Halef ve A's ibni Vâili Sehmî önüne gerildiler, bunlar kavimleri içinde yaşlı kimselerdi, ya Muhammed: gel biz senin taptığına tapalım sen de bizim taptığımıza tap biz ve sen emirde müşterek olalım, eğer senin taptığın

bizimkinden hayırlı ise biz ondan hazzımızı almış oluruz ve eğer bizim taptıklarımız seninkinden hayırlı ise sen de ondan hazzını almış olursun! Dediler, Allah tealâ da onlar hakkında « قُلْ يَآ اَيُّهَا الْكَافِرُونَ لَآ اَعْبُدُ مَاتَعْبُدُونَ » Sûreyi temamen indirdi اهـ.

İbni Cerîr ve ibni ebi Hâtim ve Mesahifte İbni Enbarî, Ebil'buhturînin mevlâsı Saıyd ibni Meynâdan öyle tahric de eylemişlerdir. Müfessirînin ekseriyyetle zikr ettikleri şu suretledir: Kureyşin ileri gidenlerinden bir takım, Resulullaha sen, gel bizim dînimize tâbi' ol biz de senin dînine tâbi' olalım, bir sene sen bizim ma'budlarımıza ıbadet edersin bir sene de biz senin ma'buduna ibadet ederiz, dediler. Resulullah «Meâzallah Allaha başkasını şerîk koşmaktan» dedi, onlar o halde bizim ilâhlarımızın ba'zısına istilâm ediver (el sürüver) de seni tasdık edelim ve ilâhına ıbadet eyliyelim dediler, bu sebeble bu Sûre nâzil oldu.

Resulullah sabahleyin

Sh:»6218

Mescidi harama gitti, Kureyşten dolgun bir hey'et vardı. Başları üzerine dikildi de bu Sûreyi okudu, onlar da ümidlerini kestiler اهـ. İbni Cerîrin ve Râzînin kayd ettikleri vechile « قُلْ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ تَاْمُرُونِّيٓ اَعْبُدُ اَيُّهَا الْجَاهِلُونَ » âyeti de bu sebeble nâzil

olmuştu. Onda Allahdan başkasına teabbüd emr ettiklerinden dolayı cehaletleri ile tevbih ederek ey cahiller diye hıtab emr edilmişti, bundan da daha ağır olacak «ey kâfirler» diye hıtab emr olunuyor: ve bu vechile esbabı mucibesi beyan olunarak onların dîninden teberrî ve hak tevhid dîni ile tedeyyün lüzumu tebliğ buyuruluyor, şöyleki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

﴿١﴾ قُلْ يَآ اَيُّهَا الْكَافِرُونَ ﴿٢﴾ لَآ اَعْبُدُ مَاتَعْبُدُونَ ﴿٣﴾ وَلَآ اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَآ اَعْبُدُ ﴿٤﴾ وَلَآ اَنَا عَابِدٌ مَاعَبَدْتُمْ ﴿٥﴾ وَلَآ اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَآ اَعْبُدُ ﴿٦﴾ لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ﴿﴾

Meali Şerifi

Deki: ey kâfirler! 1 Tapmam o tapdıklarınıza 2 Siz de tapanlardan değilsiniz benim ma'buduma 3 Hem ben tapıcı değilim sizin taptıklarınıza 4 Hem de siz tapıcılardan değilsiniz benim ma'buduma 5 Size dîniniz, bana dînim 6

1. ﴿قُلْ يَآ اَيُّهَا الْكَافِرُونَ﴾ - Bu nidaya « قُلْ » emriyle başlanmasında Râzî kırk kadar nükte saymıştır, tafsîli uzun gider. En birincisi Hazreti Peygamberin kendi tarafından değil

Sh:»6219

Allah tealâdan sarih emr ile bilhassa tebliğ ve i'lân edilmek üzere risalet vazîfesi olarak söylenildiğini ilk baştan anlatmaktır. Zira Fahri âlem sallallâhü aleyhi vesellem umurunda rıfk-u mülayemetle me'mur idi: ona «

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ

» buyurulmuş, «

وَمَآ اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ

» buyurulmuştu. Allaha da'veti de en güzel yolda olmak üzere «

اُدْعُ اِلٰى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِى هِىَ اَحْسَنُ

» diye emr olunmuştu. Bununla beraber «

يَآ اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَاِنْ لَمْ تَفْعَلْ

فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ» hitabiyle de kendisine her indirileni tebliğ etmesi, etmezse risaleti yerine getirmemiş olacağı da emr edilmiştir. Burada ise muhatablarına ey kâfirler! Diye ne ağır vasf ile nida edeceği, ve çünkü beyan ve tebliğ olunacak hükmi hakkın hakikî sebebi onların değişmiyecek olan kâfirlik sıfatları olduğundan dolayı burada bu sıfatın tasrihi lâzım geldiği cihetle bu ağır hıtab o rıfk-u mülâyemet emirlerine nasıl lâyık olur? Diye bir i'tiraza mahal bırakmamak ve hakkın beyanı için bunu tasrih lâzım olduğu ibtidaen anlatılmak üzere «bunu ben kendiliğimden söylemiyorum me'mur olarak söyliyorum» demiş olmak için evvelâ «قُلْ» emri tasrih edilmiştir. Ve bunun Sûrei kevserden sonraya konulmuş olmasiyle de hem bu emrin «فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ» gibi kevser atıyyesine müretteb emirlerden olduğuna hem de Peygambere öyle buğz-u adavet beslemekte musırr olanların ebterlikleri, hayırdan mahrumiyyetleri gibi kâfirlikleri de ayrılmaz sâbit vasıfları ve onlara böyle nida kendilerinin iltizam eyledikleri gerekleri olmuş bulunduğuna da bir siyak işareti yapılmış ve bu suretle sebebi nüzul olan ve kabulüne ihtimal olmıyan mütenakız yapılmaz teklifleri ya'ni putlarına tapılmak şartıyle Allaha ibadet edeceklerini ileri sürmelerini de musırr oldukları o buğz-u şeneânın bir neticesi olduğuna dahi işaret olunmuştur. Onun için ecilleî müfessirîn demişlerdir ki burada böyle ey kâfirler! Diye nida alel'umum kâfir bulunanlara değil,

ebeda iymana gelmiyeceklerini Allah tealânın bildiği bir takım kimselere mahsustur. Çünkü kâfirler içinde Ehli kitabda olduğu vechile Allahı ma'bud tanıyanlar bulunduğu gibi bil'ahare iymana gelip ıbadet edenler ve edecekler de bulunduğu için onlara karşı «siz Allaha ne şimdi ne de ilerde ibadet edecek değilsiniz» denilmiyeceği âşikârdır. O halde evvelâ ta'mim edip sonraki âyetlerle tahsıys etmekten ise ibtidâen lâmi ahd ile sebebi nüzule işaret olarak «ey o kâfirler» diye hususa haml eylemek daha evlâ olur, ki bu hususiyyet de hakka mübgiz olup da iymana gelmiyecekleri ılmi ilâhîde ma'lum bulunmak ı'tibariyle olan sıfatı sâbiteleri olmuş oluyor. Bu ise sebebi nüzul olanların yalnız şahıslarına değil, değişmesi ihtimali kalmamış olan küfürlerinden dolayı olduğu için aslı maksad küfürden teberrî olarak bu nida öylelerinin hepsine delâleten şâmil olur ise de her hangi bir kimsenin ve ya kavmın ileride iymana gelip gelmiyeceğini Allahtan başkası bilemiyeceği cihetle bu hıtabın haricen fi'liyyat ı'tibariyle tatbikı kureyş içinde sebebi nüzul olanlara münhasır kalmış demek olur. Yoksa «قُلْ يَآ اَيُّهَا الْكَافِرُونَ» diye emr olunduğundan dolayı henüz istikbali ma'lûmumuz olmıyan şahıs veya cemaat her hangi bir kâfire ya kâfir! Yâhud ey kâfirler diye tahkır ve teşni' ederek hıtab etmek lâzım veya câzi olur zann edilmemelidir. Bu emrin muayyen eşhasa karşı fı'liyatta tatbikı sebebi nüzule münhasır demek olduğundan dolayı alel'umum kâfirler

hakkında mücadelei hasene ile da'vet ve yoliyle mücahede ve saire gibi muamelâta müteallık ahkâmı umumiyyeye muhalefeti de yoktur. Bunu müsliman mücerred küfürden, şirkten nifaktan ve Allahın bildiği o kabîl kâfirlerden kalben teberrî ederek iyman ve ıbadetinde tevhid ve ıhlâs ile dînine sarılmak için okur, zamanına ve iycabına göre bunu defi' makamında okumak da mücadelei hasene ve hikmet olur. Onun için bu Sûrenin umumî olarak cârî ve bâkı olan

Sh:»6221

hukmü küfür ve nifaktan teberrî için gizli, açık her halde tilâvettir. Fakat tearruz için değil, teberrî için tilâvet, ve sade bir hatırai tarihiyye olarak değil, kendi nefsine nasîhat olarak dînine ıhlâs ve ı'tikadını takviye için tilâvettir. Hadîsi Nebevîde şirkten kurtaracak bir kelime olmak üzere uyku sırasında okunmasının tavsıye buyurulması da bu hukm-ü hikmeti ifade eder. Bunun böyle olması ise mücahedeye ve ıbadet ve dînin tafsîlâtına dair olan ahkâmı umumiyyesine müteallık vezaîf ile iştigale mani' de olmaz, hasılı bununla umum kâfirlere bir tearruz emr olunmamış olduğu gibi mücadelei haseneden ve mücahededen meni' olunmuş da değildir. Binaenaleyh bunun mütezammın olduğu ahkâmda, umumî ahkâma nazaran nâsıh veya mensûh tasavvuruna lüzum yoktur. Ancak nüzul sebebi olan ve Kureyş içinden aslâ iymana gelmiyecekleri haber

verilmiş bulunan o kâfirlere mahsus olarak « لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ » denilmiş olduktan sonra bil'ahare Medîneden onlara harb edilmesinde ve Mekkenin feth olunup putların iptal olunmasında ve Sûrei berâenin nüzuliyle alelumum müşriklerin Mescidi harama yaklaştırılmamasında ve nihayet bütün Arabistanda islâmdan maâda dînlerin men'olunmasında o hususî kâfirlere olsun « لَكُمْ دِينُكُمْ » diye verilmiş bulunan müsaade hukmünü nesıh varmıdır? Yokmudur? Bu mevzuıbahs olmuştur. Eğer bu sade bir redd veya sonunda cezalarının ağırlığı ile inzar değil de tarafeynin dînlerinde serbeslikleri esası üzerine bir mütareke teklifi mahiyyetinde ise onlar kabul etmiş ve iycabına riayet eylemiş bulundukları takdirde sonradan onlara harb ilânı emreden ahkâm bu hususî mukaveleyi nesh etmiş olurdu. Kezalik bu onlara verilmiş mutlak bir müsaadeden ibaret olsaydı yine nesh edilmiş bulunurdu. Halbuki mutlak bir müsaadeden ibaret olmayıp « وَلِيَ دِينِ » ile mütekabil olduğu açıktır. Mütekabilen bir mukavele teklîfi olması ihtimaline

Sh:»6222

göre ise onlar bu teklifi kabul etmemişler, Peygamberin dînî serbesliğinî istememişler küfürde o derece ileri gitmişlerdir, kabul ettikleri farz olunsa bile aslâ riayet eylemeyip nakz eyledikleri ve hattâ katline bile

teşebbüs eyledikleri ma'lûm ve muhakkaktır, o halde onlarca aslâ kabul edilmemiş veya nakz edilmiş bulunan bir mukavelenin bir hükmü farz olunamaz ki neshıne hacet olsun. Ne müsaade ne de mukavele teklifi olmayıp beyan olunacağı üzere mahza redd veya inzar olduğu takdirlerde ise nesha lüzum olmıyacağı âşikârdır. Binaenaleyh âlûsînin de ihtar ettiği gibi bu Sûre her vechile muhkemdir, bunda nesh olunmuş bir huküm yoktur, maamafih sonundaki « لَكُمْ دِينُكُمْ » fıkrasının seyf âyetleriyle mensûh olduğunu söyliyenler de olmuştur; demek olurki bunlar, « الْكَافِرُونَ » nun umuma hitab olması ihtimalini « لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ » âyetinin de kabul şartı gözetmiyerek alelıtlak bir mütareke ilânı olması ihtimalini dahi mülâhaza eylemişlerdir, böyle bütün Dünyaya ey kâfirler diye nida edip de kabul şartını gözetmeksizin umumuna karşı mütâreke ilânı ise hikmeti bi'setle kabili te'lif değildir. Ancak kabulleri şartıyledirki bunun bir ma'nası olabilir, kabul etmiyenler veya kabul edip de nakz edenler hakkında da söylediğimiz vechile nesha hacet kalmaz. Fakat böyle umumî bir mütârekenin mevcud olmadığını bütün ihtimalâtı nazarı dikkate alarak anlatmış olmak için bunun ibtidâen bir mütareke i'lânı olduğu mücerred bir ihtimâl olarak farz edildiği takdirde bile mensûh olmak lâzım geleceğini söylemişlerdir, ve bu daha kestirme olduğu için şâyi' de olmuştur. Esası maksad öyle bir mütâreke hukmünün carî olmadığını bildirmek olmasına nazaren her iki kavilde de netice bir demek olursa da nesıh tasavvuru bu Sûrede sade teberrîden fazla olarak ibtidâen alelıtlak bir mütareke hukmünün sübutunu ve lüzumu halinde

cihadı men'a delâlet eder bir kaydın vücudunu

Sh:»6223

farza mütevakkıftır. Halbuki, kabulsuz mütareke hukmü düşünülemiyeceği gibi böyle bir teklife umumî olsun hususî olsun ey kâfirler diye hitab ederek başlanmak da ma'kul olmaz. «قُلْ يَآ اَيُّهَا الْكَافِرُونَ» emri her şeyden evvel bir mücahede telkîn eder. Bunun sonunda dîniniz sizin olsun, hayr-ü şer cezası, mes'uliyyeti size âiddir. Sonra karışmam ha demek de bir müsaade değil, «اِعْمَلُوا مَاشِئْتُمْ» kabîlinden bir tehdid veya «لَآاِكْرَاهَ فِى الدِّينِ» esası üzere, bir def-ü redd ile teberrî olmakta zâhirdir. O halde ibtidâen mütareke sâbit olmayınca intihâen nesıh de vârid olmaz. Binaenaleyh hıtab, umumî olsa da hususî olsa da bu vârid olmaz. Binaenaleyh hıtab, umumî olsa da hususî olsa da bu Sûrenin hiç bir âyetinde nesıh yoktur, hepsi muhkemdir. Yalnız evvelâ umuma haml edildiği takdirde ikinci ve üçüncü âyetlerle tahsıys ıktiza edeceğine göre bu sebeble iyzah olunduğu üzere hususa hamli evlâdır. Ya'ni ey o Allahdan başkasına tapan, ve bundan böyle iymana gelmiyecekleri Allaha ma'lûm bulunan müşrik kâfirler! 2. ﴿لَآ اَعْبُدُ﴾ tapmam -ne şimdi ne ileride gönül verip ıbadet etmem ﴿مَا﴾ o nesnelere ki ﴿تَعْبُدُونَ﴾ siz tapıyorsunuz- ya'ni o ma'bud

yerine koyup durduğunuz ve benim de tapmamı istediğiniz o şeylere ben ıbadet ve ubudiyyet etmem. Buna karşı onların «biz Allaha da ıbadet ederiz» diyebilmeleri ihtimalini def' etmek ve murad, Allahdan başkasına ıbadet etmem demek olduğu anlatılmak üzere onların ne halen ne istıkbalen Allaha ıbadet etmeleri ihtimali kalmıyacak derecede şirk ve küfür tabiatleri olmuş kimseler olduğu şöyle beyan ve ıhbar buyuruluyor 3. ﴿وَلَآ اَنْتُمْ عَابِدُونَ﴾ ve siz ıbadet ediciler değilsiniz - ﴿مَآ﴾ o ma'buda ki ﴿اَعْبُدُ﴾ ben ıbadet ederim- ya'ni benim ıbadet edip durduğum ma'budum Allaha ıbadet şanından olanlardan değilsiniz: siz ona tapmıyorsunuz da tapmazsınız da. Zira bundan evvelki Sûrelerden anlaşıldığı üzere ıbadetin

Sh:»6224

şartı ıhlâstır, Allahın birliğine iyman etmeyince ona ıbadet edilmez, Allaha ıbâdet eden ondan başka ma'bud tanımaz, Allaha başkalarını şerik koşarak veya Allahdan başkasını Allah diye tehayyül ederek tapmak Allaha ıbadet değil, onu tanımamaktır. Onun için müşrikler Allaha ıbadet ediyoruz zann etseler bile ıbadet etmiş olmazlar, kendi hayal ve hevalarına taparlar, bundan dolâyı «قُلْ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ تَاْمُرُوٓنِّيٓ اَعْبُدُ اَيُّهَا الْجَاهِلُونَ» buyurulmuştu. Aradaki bu

fark daha ziyade tavzih ve takviye olunmak üzere de buyuruluyor ki 4.

﴿وَلَآ اَنَـا عَـابِدٌ مَـاعَبَدْتُـمْ﴾ hem ben tapıcı değilim sizin taptıklarınıza -ya'ni sade şimdi tapıyor olduklarınıza değil, bı'setten evvel mazîde taptıklarınız dahi dahil olmak üzere hiç birine ıbadet edici değilim: ne taparım ne de tapmışım.

İBTİDÂEN muzari' sıygasiyle « مَاتَعْبُدُونَ » burada mazî sıygasiyle « مَاعَبَدْتُمْ » buyurulması onların halde olduğu gibi mazîdeki teabbüdlerine de Peygamberin iştirâk etmemiş olduğuna işaret eder, bundan dolayı ba'zıları buradaki « عَـابِدٌ » ismi fâilin mazî ma'nasına olduğunu söylemişlerdir, Mazîde olsun, halde olsun, istıkbalde olsun hiç bir zaman onlara ıbadet edici değilim diye nefyi küllî daha kuvvetli olur. Şu kadar ki ismi fâilin mef'ulibihte ameli için hal veya istikbal ma'naları şart olduğuna binaen burada mefulibih olan mâimavasulde âmil bulunan « عَـابِدٌ » ismi fâilinin mazî ma'nasına olabilmesi münakaşa edilmiştir. Fakat bu ı'tiraz « مـا » nın masdariyye olması takdirinde vârid olmaz, çünkü o zaman mefuli mutlak olabilir, bunda amel için ise hal veya istıkbal ma'nası şart değildir. O halde « مـا » masdariyye olduğuna göre ma'na şu olur: ben sizin tapınışınızı, o şirk ibadetini hiç bir zaman tapıcı değilim, yâhud o sizin benden istediğiniz şirk ibadetinizi mazîde dahi yapmadım ve hiç bir zaman yapacaklardan da değilim. Öyle ne tapmışım ne tapmışım ne de taparım. Sizin tapışınızı yapanlardan değilim. 5.

﴿وَلَآ اَنْتُمْ عَـابِدُونَ مَآ اَعْبُدُ﴾ Siz de benim ibadet

etmekte

Sh:»6225

bulunduğum ma'buduma ibadet edicilerden değilsiniz. Hiç bir zaman değilsiniz, etmediniz, etmiyorsunuz, edecek de değilsiniz. Yâhud siz de benim edeceğim tevhid ve ihlâs ile ibadeti etmediniz, etmiyorsunuz ve etmezsiniz. Bu iki âyet ilk bakışta evveklilerin bir tekrarı gibi görünür. Bunda müfessirlerin iki vechi vardır: birisi mahza te'kid ile takviye için tekrar edilmiş olmasıdır ki üçüncü menfî cümle, ismiyye olarak daha kuvvetli bir surette birinciyi, dördüncü de ayniyle üçüncüyü ma'na i'tibariyle te'kid eder denilmiştir. Ferra buna zâhib olmuş ve demiştirki: Kur'ân Arab lügatiyle nâzil olmuştur, te'kid ve ifham için kelâmı tekrar etmek ve onların âdetlerindendir; mücîb «belâ belâ = evet evet» der, imtina' eden «lâ, lâ = hayır hayır» der, « كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ » kavli celîli de bunun üzerinedir. Ve şu beyitleri inşad eylemiştir:

كاين وكم عندى لهم من صنيعة ايادى سنوها على و اوجبوا

ve:

نعق الغراب ببين ليلى غدوة كم كم وكم بفراق ليلى ينعق

ve:

هلاسألت جموع كندة يوم و لوا اين اينا

Nazımda ve nesirde bunun emsali çoktur. Burada te'kidin fâidesi de o kâfirlerin ümidlerini kesmek ve ebedâ küfürde kalacaklarını tesbit eylemektir اهـ. Taybî de bunu ihtiyar eylemiştir. Lâkin, burada atıf vardır. Halbuki cümlelerin te'kidi « ثم » den başka âtıf ile olmaz, diye i'tiraz edilmiştir. Fakat tecviz edenler «vâvı» da « ثم » ye kıyas eylemişler demektir. Lâkin bu surette atfın en zâhir şekli de bu dördüncü cümleyi üçüncüye atf ettikten sonra mecmuunu evvelki iki cümlenin mecmuuna atf ederek bu iki âyet mecmuiyle evvelki iki âyet mecmuunu te'kid olmalıdır, gerçi üçüncü birinciye, dördüncü ikinciye atf-u te'kid

olmak lâfzen ve ma'nen daha muvafık gibi görünür, ve Ebu Hayyanın ifadesinin zâhiri de

Sh:»6226

bu ise de bu surette te'kid ile müekkedin, ma'tuf ile ma'tufı aleyhin araları ecnebî ile ayrılmış olacağından tâbi' ile metbuun arasını ecnebî ile fasıl Nahivce câiz olamaz. Şu halde bunda lügavî ma'nasiyle te'kid, zâhir değildir. Bu bir atıftır, atf ise az çok bir başkalık ifade eder, onun için cumhur bu âyetlerde ma'nen tekrar olmadığını ve binaenaleyh sade te'kid değil, her birini bir te'sîs olduğunu beyan eylemişlerdir. Zira muzari' ve ismi fâil sıygalarının hal ve istıkbal ve istimrar ve devam ma'nalarına nazaran müteaddid vecihlerle farkları olabileceği gibi «ma» ların da mevsul veya mevsuf yâhud masdariyye olabilmeleri ihtimallerine göre muhtelif farklar melhuzdur, bunların darbı ve her birinin siyakına nazaran olan hususıyyeti de mülâhaza edilince burada te'kidden başka daha bir çok vecihler hasıl olabileceğinden bu farkları muhtelif surette iyzah eylemişlerdir. Çokları menfi olan muzari' ve ismi fâil sıygalarının hal, istıkbal, mazî her ma'nalarına göre zaman farklarını gözetmişler, ba'zıları da evvelki iki « ما » yi mevsul veya mevsuf, sonraki iki « ما » yi de masdariyye olmak üzere tefrık etmişler, ba'zıları da iki vechi

cem'eylemişlerdir. Zamanı tefrık edenler: bir kısmı evvelkilerin hal, ikincilerin istıkbal için olmasını, bir kısmı da aksini tercih etmişlerdir.

Keşşaf şöyle demiştir: ma'na: ben, müstakbelde benden istediğinizi: o ilâhlarınıza ibadeti yapmam, siz de müstakbelde o benim sizden istediğimi, benim ilâhıma ibadeti yapacak değilsiniz, ve ben sizin taptıklarınıza geçmişte bile asla tapmadım, ya'ni câhiliyyede bile benden putlara ibadet ma'hud olmamıştır, o halde o benden islâmda nasıl ümid olunabilir! Siz de benim ibadet eylemekte olduğum ma'buduma hiç bir vakıt ıbadet etmediniz اهـ. Ebüssüud da bunu ıhtiyar eylemiştir.

Sh:»6227

Bu ma'nada « لَآ اَعْبُدُ » nefyi istikbal, birinci « وَلَآ اَنْتُمْ عَابِدُونَ » de öyle, « ما » lar mevsul olmakla beraber ma'buddan ıbaret değil, masdariyyede olduğu gibi ibadetten ibaret, « وَلَآ اَنَا عَابِدٌ قص » vav, haliyye olmak muhtemil olarak nefyi mazî, ikinci « وَلَآ اَنْتُمْ عَابِدُونَ » umum evkata şâmil olmak üzere nefyi müstağrak, demek olur. Bu suretle her cümlenin ayrı bir ma'na ifade etmesinin bir şekli sebebi nüzule göre anlatılmıştır.

Buna iki vechile i'tiraz edilmiştir: birisi « لا » nın hale de istıkbale de ıhtimali varken evvelkilerin istıkbale tahsıysıdır. Zira Ahfeş, Zeccac ve saire gibi bir kısım müfessirîn evvelkileri hale, ikincileri istikbale haml etmişlerdir. Lâkin maksad hasr olmayıp sebebi nüzulde taleb, istıkbale aid olduğundan « لَآ اَعْبُدُ » nefyi istıkbalde meşhur bulunduğundan dolayı ilk cevabın onu redd ile başlaması, sonra daha ziyade terakkî için mazî ve cemi'i evkata kadar gidilmesi daha kuvvetli olmuştur.

İkincisi yukarıda işaret ettiğimiz vechile mazî ma'nasında olan ismi fâilin mef'ulibih olan mai mevsulde amelî mes'elesidir. Zira Kisaî bunu kabul etmiş ise de cumhur redd ederler, Keşşaf nahivce bunda Kisaî mezhebini iltizam etmiş denilmek de müsteb'ad görünür. Bundan dolayı evvelkilerin istıkbale, ikincilerin hale haml edilmesi, daha muvafık olacağını söylemişlerdir. Fakat üçüncüde mazî sıygasiyle « مَاعَبَدْتُمْ » buyurulması, buradaki âbidde mazî ma'nasının da işaret suretiyle olsun mülâhazasına bir karîne gibidir. Onun için hal ve istıkbal ma'nasını ihmal câiz olamıyacağı gibi mazî ma'nası da ihmal olunmamak lâzım gelir. O halde amel ya ba'zılarının dediği gibi mâkabline müşakele suretiyledir. Yâhud mâ, ıbadet ma'nasına haml edilmek i'tibariyle masdariyye gibi mef'uli mutlak menzilesinde olduğundan dolayıdır. Böyle olunca da sonrakilerde mayi masdariyye yapmak, nefiyde mazî hal istıkbal üçüne de şamil

olacak

Sh:»6228

vechile mutlak ismi fâile teslît eylemek siyakı nefide varid olan nekirenin umumi istiğrak ma'nasına daha muvafık ve te'kidlerin hepsinden kuvvetli müterakki bir te'sis olduğu gibi netice için de ayrıca bir temhid olur. Onun için bizde yukarıda bu yolda iyzah eyledik.

Görülüyor ki burada ibadet fi'linin türlü tasrifleriyle birçok nüktelere işaret olunmuştur. «ma» ların ma'nalarına ve «vav» ların rabt suretlerine nazaran da bunların yekdiğerine zarbından o kadar çok tefsir vecihleri tebârüz ediyorki tafsîli şöyle dursun ta'dadı bile uzundur. Ancak şunu da söyliyelimki « ﴿مَاتَعْبُدُونَ﴾ . ﴿مَآ اَعْبُدُ﴾ » fiilleri haldir, bunların gerek mevsul ve gerek masdariyyet üzere tercemelerinde biz hal ma'nasını açık ve kısa olarak ifade edemiyoruz. Çünkü dilimiz de fili halden ve muzari'den sıle sıygası yapmak yoktur, biz yalnız olduğu olacağı gibi mazîden veya istıkbalden sıle yapıyoruz. Mazî sılesini mazîde ve halde müşterek kullanıyoruz. Mazî sılesini mazîde ve halde müşterek kullanıyoruz. Onun için tercemede bunları taptığınız, taptığım diye ifade etmiş bulunuyoruz, olsa olsa

tapıyorduğunuz, tapıp durduğunuz, tapıyor bulunduğum diye bileceğiz ki bunlarda hali mazî ile hikâye oluyor. Halbuki bütün bunlar esas i'tibariyle mazî olan « مَاعَبَدْتُمْ » fi'linin ma'nasıdır, buna da taptığınız diyoruz. Burada ise bu farkın ehemmiyyeti bulunduğundan tefsirde ıhtar lâzımdır. Zira muhatablar tarafından hem « مَاتَعْبُدُونَ » hem « مَاعَبَدْتُمْ » diye hem hal hem mazî sıygaları tasrih edilmiş olduğu halde Peygambere aid olanda sade « مَآ اَعْبُدُ » diye hal fi'li tasrih olunmuş, mazî zımnen geçilmiş olmasında mühim bir nükte vardırki o da Peygamberin ittiba' olunması lâzım gelen fi'li, ibadeti zamanı haldeki, ya'ni nübüvvetinden i'tibaren olan ibadeti olduğuna tenbihtir. Mademki vaz'iyyet böyledir.

6. ﴿لَكُمْ دِينُكُمْ﴾ sizin olsun dîniniz -bana gerekmez âdet edindiğiniz o küfr-ü şirk i'tikad ve ibadeti, bütün mes'uliyyeti, hisabı, cezası,

Sh:»6229

vebali ile sırf size âiddir, bana tecavüz edemez. Ya'ni ben ondan temamen berîyim. Binaenaleyh benden onun kabulünü asla ummayın.

Müfessirînin ekserîsi demişlerdir ki bu «leküm dînüküm» yukarıki « لَآ اَعْبُدُ مَاتَعْبُدُونَ »

kavliyle « وَلَآ اَنَا عَابِدٌ مَاعَبَدْتُمْ » kavlini takrirdir. Ya'ni onların mazmunu olan kararı tebliğdir. ﴿وَلِىَ دِينِ﴾ bana da dînim -tevhid ve ıhlâs ile Allaha ibadet ve tâattan ibaret olan « ﴿اِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ﴾. ﴿هُوَ الَّذِى اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ﴾ » buyurulan hak islâm dîni de benimdir, onun ecr-ü sevabı, kevseri de ancak bana âiddir, sizin ondan nasîbiniz yoktur. « دِينِ » aslı « دِينِى » dir, kesre ile iktifa olunarak mütekellim «ya» sı hazf edilmiştir. Bu da « وَلَآ اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَآ اَعْبُدُ » kavlini takrirdir, burada Fahrı razî, tefsirinde üç mes'eleden bahs eylemiştir:

BİRİNCİ MES'ELE - İbni Abbas demiştirki: Allaha küfrünüz sizin, ona tevhid ve ıhlâs da benim, o halde onların küfürlerine izin verilmiş denilebilirmi? Hayır, çünkü aleyhissalâtü vesselâm küfürden meni' için gönderilmiştir, ona izin vermesi nasıl tesavvur olunur? Ve lâkin maksud şu emirlerden biridir: Birincisi: bundan maksud « اِعْمَلُوا مَاشِئْتُمْ » gibi tehdiddir. İkincisi şöyle demek gibidir: ben sizi hak ve necâta da'vet için gönderilmiş bir Peygamberim, böyle iken mademki kabul edip bana ittiba' etmiyorsunuz o halde bırakın da beni şirke da'vet etmeğe kalkışmayın. Üçüncüsü: dîniniz sizin olsun eğer helâk sizin için bir hayr ise ona sarılın, ben dînimi bırakmam.- (Bu iyzah, dînin bütün ma'nalarını muhtevî olarak en meşhur ma'nası olan ve esası mebde' ve meâde müteallık i'tikad ve amele raci' bulunan millet ma'nasına göredir)

bu ayetin tefsîrinde ikinci kavl: dîn, hisabdır. Sizin hisabınız size, benim hisabım banadır, hiç birimizin amelinden diğerine bir mes'uliyyet teveccüh etmez, demektir. Üçüncü kavl; dînden murad cezası, üzerine terettüb edecek ıkab veya sevabdır. Ya'ni sizin dîninizin cezası

Sh:»6230

sizin, benim dînimin cezâsı benimdir, de. Onlara dînlerinin cezâsı olan vebal ve ıkab elverir, sana da senin dîninin mükâfatı olan ta'zim ve sevab yetişir. Dördüncü kavl: «وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِى دِينِ اللّٰهِ» de dîn, mu'ayyen ukubet demek olan hadd olduğu gibi burada da ukubet ma'nasınadır: (bu, cezâ ma'nasından ehasstır, türkçemizde kullandığımız cezâ demektir) binaenaleyh ma'na şu olur: benim Rabbımdan gelecek ukubetiniz size, sizin putlarınız bir şey yapamaz, ben onların ukubetinden karkmam. Fakat Göklerin ve Yerin vâhidi kahharı olan rabbül'âlemînin ukubetinden sizin aklen dahi korkmamız lâzım gelir. Beşinci kavl: dîn «فَادْعُوا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ» gibi duâ ma'nasına gelir. Ya'ni sizin duânız, yalvarmanız sizin olsun, kâfirlerin duâsı ise dalâldedir, boşunadır, «وَمَا دُعَآءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِى ضَلَالٍ» o taptıklarınıza ne kadar duâ etseniz onlar

sizin duanızı eşitmez, bil'farz eşitseler bile, istediğinizi veremezler «

اِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَآءَكُمْ وَلَوْ سَمِعُوا مَااسْتَجَابُوا لَكُمْ

» dir, bu kadarla da kalmaz, Kıyamet günü size zarar da ederler «

وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ» dir. Benim rabbım ise her şey'e habîrdir, iyman edenlerin dileklerini verir «وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ اٰمَنُوا buyuruyor «ادْعُونِى اَسْتَجِبْ لَكُمْ» buyuruyor, «

اُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِى وَلْيُؤْمِنُوا بِى لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ» buyuruyor. Altıncı kavl: dîn, âdet ma'nasına gelir. Ma'nası: sizin eslâfınızdan ve Şeytanlardan me'huz olan o şirk âdetiniz sizin olsun, benim Melâike ve vahy ile Rabbımdan aldığım adetim de benim. Siz Şeytanlara ve ateşe kavuşuncıya kadar âdetiniz de durun, ben de Rabbıma, Cennet ve rıdvanına.

İkinci mes'ele - « لَكُمْ دِينُكُمْ » hasr ifade eder, ma'nası sizin dîniniz sizedir, sizden başkasına değil « لَا لِغَيْرِكُمْ », benim dînim de banadır, gayrime değil « لَا لِغَيْرِى » demektir. Ve bu « ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى﴾. ﴿وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَاسَعٰى﴾ » ye işarettir. Bu da başdaki « قُلْ » emri mülâhazasiyle şöyle demek olur: ben böyle vahy-ü

tebliğ ile me'murum, sizler de imtisal ve kabul ile me'mursunuz, ben mükellef olduğum vazîfemi yaptım, teklifin uhdesinden çıktım, sizin küfürde ısrarınızdan bana hiç bir zarar

Sh:»6231

gelmez ihtimali yoktur, bütün zarar size âiddir اهـ. Ancak Râzînin bu ifadesinde hasrın tasvirinde selbî cihetleri «sizden başkasına değil (لَا لِغَيْرِكُمْ), benden başkasına değil (لَا لِغَيْرِى) » diye ta'mim, dolayısiyle olmuştur. Sevka nazaran izafet tarafeyn arasında olduğu için kasırlar da «sizedir bana değil, banadır size değil» diye evvelâ tarafeyn arasında tasvir olunmak zâhirdir. Râzi de buna bervechibâlâ sözünün nihayetinde işaret eylemiş demektir. Ebüssüud bunu daha vâzıh olarak şöyle tasvir etmiştir: sizin dîniniz ki işrâkten ibarettir, o sizin için husule maksurdur, sizin umduğunuz gibi benim için husule tecavüz etmez, binaenaleyh ona boşuna ümidlerinizi, kuruntularınızı dakmayın, çünkü o muhalâttandır, benim dînim ki tevhiddir o da bana maksurdur sizin için husule tecavüz etmez, çünkü siz onu muhâle ta'lık ettiniz ki o muhâl benim sizin ilâhlarınıza ıbadet veya onlara istilâm etmekliğimdir. Öyle yaparsan biz de senin ilâhına ıbadet ederiz, diye bana va'd ettiğiniz de aynî işrâktir. Onların bir sene sen bizim ilâhlarımıza ibadet edersen bir sene de biz senin ilâhına ıbadet ederiz, demeleri de iki tarafın iki ıbadette şirketleri esasına

mübteni olduğu için müsnedin takdiminden müstefad olan kasrın «kasrı ifrad» olması iycab eder. Bir de « لَكُمْ دِينُكُمْ » kasrı « لَآ اَعْبُدُ مَاتَعْبُدُونَ » kavlini, bu « وَلِيَ دِينِ » kasrı da « وَلَآ اَنَا عَابِدٌ مَاعَبَدْتُمْ » kavlini takrir olmak câizdir. Şöyle demek olur: bana ancak benim dînimdir sizin dîniniz değil اهـ. Bu surette müsnedin müsnedi ileyhe kasrı olmuş olur.

Üçüncü mes'ele - Yine Râzî der ki: nâsın bir mütareke sırasında bu âyet ile temessül etmeleri âdet olmuştur, bu ise câiz değildir, çünkü Kur'an temsîl olunmak için (ya'ni mesel halinde söylenmek için) değil, tedebbür olunup da mucebince amel olunmak için indirilmiştir اهـ.

Âlûsî buna ilişerek şöyle demiştir: bunda ıktibas kapısını sedde bir meyil vardır, halbuki sahih olan ıktibasın

Sh:»6232

cevazıdır. Aleyhissalâtü vesselâmın kelâmında, Sahabe, eimme ve tabiînin bir çoklarının kelâmlarında vâkı' olmuştur. Celâli Süyutînin de « فِى اِزَالَةِ اْلاِقْتِبَاسِ عَنْ وَجْهِ جَوَازِ اْلاِلْتِبَاس » bir risalei kâfiyesi vardır

olabileceğini unutmamak lâzım gelir. Râzî Kur'an, temessül için indirilmedi demekle temessülü mutlak surette nefy etmiş görünüyor ise de tedebbür ve amel kaydini esas tutmuş olduğuna göre maksadı tedebbürsüz olan temessülü nehy etmek ve bundan dolayı bu âyet ile mütareke mevkıinde temessül tedebbürsüzlük olacağı için câiz olamıyacağını söyliyerek bu âyette mütareke ma'nâsı olmadığını ıhtar eylemek olduğu anlaşılır, netekim Âlûsî kendisi de mütareke ma'nası olmamasını tercih ile âyetin muhkem olduğunu tasrih etmiş ve demiştir ki evlâ olan mensûh olmıyacak bir ma'na ile tefsîr olunmaktır, çünkü nesıh hılâfı zâhirdir, zaruret olmadıkça ona gidilmez اهـ. Filvaki' Kazıy Beyzavî de şöyle demiştir: bunda ne küfre izin ne de cihaddan meni' yokturki kıtal âyeti ile mensûh olsun, meğer -allâhümme- mütareke ile tefsir edildiği takdirde ola اهـ.

Bu Sûreyi bevechiâtî Nasr Sûresinin ta'kıyb etmesi de bunun mensûh olmak şöyle dursun nasr ve fetih mukaddimatından olan mücahede kabîlinden olduğuna işaret eder.